

Ilona Gumowska

Niekonwencjonalny, czyli lepszy – komponent wartościujący a znaczenie słów konwencjonalny i niekonwencjonalny w języku polskim

Acta Humana nr 6, 37-51

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Mgr Ilona Gumowska

UMCS Lublin

e-mail: ilona.gumowska@poczta.umcs.lublin.pl

Niekonwencjonalny, czyli lepszy – komponent wartościujący a znaczenie słów *konwencjonalny* i *niekonwencjonalny* w języku polskim

Komunikacja językowa nasycona jest wartościowaniem, a więc przypisywaniem ocen, pozytywnych bądź negatywnych, postrzeganej rzeczywistości. Człowiek, interpretując otaczający go świat, dokonuje ewaluacji jego elementów przez nadanie im jednej z dychotomicznych cech: coś jest dobre lub złe, prawdziwe lub fałszywe, przyjemne lub nieprzyjemne. Proces wartościowania, będący wieloaspektowym tematem badań, opisywany jest z perspektywy filozofii, etyki, psychologii, a także językoznawstwa. Lingwiści zajmujący się aksjolingwistyką, wśród nich zwłaszcza Jadwiga Puzynina, szukają odpowiedzi na pytania nie tylko o najistotniejsze pojęcia (*wartość*, *dobry* i in.), ale także o relacje między podmiotem oceniającym i przedmiotem ocenianym, relacje elementu oceniającego i opisowego w języku, o zależność języka wartości i funkcji emotywniej, przede wszystkim zaś podejmują próby ustalenia typologii wartości i klasyfikacji wyrażeń wartościujących¹.

Wśród badaczy języka wartości rozpowszechnione są dwa podejścia, które Jerzy Bartmiński określił „rezydualnym”, reprezentowanym przez J. Puzyninę, i „holistycznym”, charakterystycznym dla Tomasza Krzeszowskiego². Semantyka aksjologiczna T. Krzeszowskiego, oparta na założeniach kognitywizmu, uznaje komponent wartościujący za niezbywalny element znaczenia słów, utrwalony w „przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych”³. Teoria języka wartości J. Puzyniny wyrasta

¹ Zob. J. Puzynina, *Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, [w:] Eadem, *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków 2013, s. 76.

² Zob. J. Bartmiński, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] Idem, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 131.

³ Ibidem, s. 132.

na gruncie strukturalizmu i zakłada, że elementy wartościujące mogą wchodzić do definicji słowa, do jego ścisłego znaczenia, lub – częściej – stanowią „konotacje kulturowe” znaczenia słów i zależne są od kontekstu i konsytuacji⁴. Tak rozumiane wartościowanie łączy się z użyciem języka. Autorka, analizując wykładniki leksykalne ocen i ich miejsce w strukturze znaczenia słowa, stwierdziła, że obligatoryjny składnik wartościujący należy traktować jako element opisu semantycznego, zaś konotowany kulturowo – jako element opisu pragmatycznego⁵.

Elżbieta Laskowska, opisując wartościowanie w języku potocznym, stwierdziła, że jest to proces wewnętrzny, polegający na poznawaniu wartości w przedmiocie i/lub przypisywaniu wartości przedmiotowi⁶. Badaczka zdefiniowała wartość jako cechę w skali dobry – zły przypisywaną przedmiotowi/obiektowi/ przez osobę/ subiekta ze względu na pewne kryterium⁷, wartościowanie zaś jako sąd o tym, że coś jest dobre lub złe pod jakimś względem, sąd, na którego strukturę składają się: subiekt, akt sądzenia, obiekt, predykat wartościujący, kryterium wartościowania i fakultatywne nacechowanie emocjonalne⁸.

Sposobów ujawniania się wartościowania w języku jest wiele i mogą one dotyczyć różnych jego poziomów, m.in. prozodii, morfologii, składni, leksyki, ale także stylistyki. Zdaniem J. Puzyniny „głównym kodowym środkiem przekazu wartości”⁹ są słowa. Badaczka podzieliła wyrazy na prymarnie (ogólnie) wartościujące i wtórnie wartościujące (opisowo-wartościujące)¹⁰. W przypadku pierwszych komponent wartościujący jest elementem definicyjnym (np. *dobry/zły, właściwy/niewłaściwy*). Wyrazy opisowo-wartościujące zawierają elementy znaczeniowe, ze względu na które aktualizuje się ich dodatnie bądź ujemne wartościowanie: „Nacechowanie aksjologiczne może [...] stanowić kontekstowo uwarunkowaną, fakultatywną, lub też mniej lub bardziej skonwencjonalizowaną konotację”¹¹. Zdaniem J. Bartmińskiego składniki wartościujące są zakotwiczone w składnikach opisowych znaczenia i trudno je od siebie oddzielić. Relację między nimi badacz określa jako „stan równowagi chwiejnej”¹², w której jedne zyskują dominację nad

⁴ Zob. J. Puzynina, *Problematyka aksjologiczna...*, s. 77.

⁵ Zob. Eadem, *O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1986, z. XL, s. 121–128.

⁶ Zob. E. Laskowska, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz 1992, s. 19.

⁷ Zob. ibidem, s. 13.

⁸ Zob. ibidem, s. 26.

⁹ J. Puzynina, *Problematyka aksjologiczna...*, s. 79.

¹⁰ Zob. Eadem, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 120.

¹¹ Eadem, *O problemach wartościowania w języku i w tekście*, [w:] Eadem, *Wartości i wartościowanie...*, s. 117.

¹² J. Bartmiński, *Projekt i założenia ogólnego słownika aksjologicznego*, [w:] *Język a kultura*, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, wyd. 2, Wrocław 1991, s. 199.

drugimi. Samo wartościowanie autor uznaje za „pochodną utrwalonego społecznie językowego obrazu świata”¹³, w którym zjawiska i zachowania postrzega się jako zgodne lub niezgodne z normą.

Wartości i wartościowanie mogą mieć charakter pozytywny lub negatywny. Z tym wiąże się sposób formułowania wypowiedzi oceniających. Monika Szewczyk twierdzi, że nadawca, chcąc poinformować o swojej ocenie jakiegoś zjawiska, użyje wyrazów prymarnie wartościujących, jeśli zaś nie chce swojego sądu artykułować wprost, użyje słów wtórnie wartościujących. Zdaniem badaczki ma to miejsce zwłaszcza w przypadku ewaluacji negatywnej i łączy się ze zjawiskiem prozodii semantycznej¹⁴. Negatywne wartościowanie może zostać również „zakamuflowane” dzięki użyciu implikatur, do których odczytania konieczna jest znajomość kontekstu wypowiedzi. Zaliczyć do nich można użycie ironii, żartu, metafory lub porównania¹⁵.

Opis aktualizacji kontekstowego wartościowania, pozytywnego lub negatywnego, oraz sposobu przenikania się komponentu opisowego i oceniającego w znaczeniu słów stanowi główny cel niniejszego artykułu. Do analizy wybrano dwa przymiotniki stanowiące parę antonimiczną – *konwencjonalny/niekonwencjonalny*. Zbadanie słownikowych definicji obydwu przymiotników ujawnia w strukturze znaczeń współwystępowanie elementów opisowych i wartościujących, które mogą przyjąć waloryzację dodatnią lub ujemną w zależności od kontekstu wypowiedzi. Wiąże się to z wpisanym w ich definicje walorem ‘oryginalności’ lub jej braku, ze ‘zgodnością z obowiązującym schematem’ lub ‘wykraczaniem poza schematy’. Podstawę materiałową analizy stanowią dane słownikowe¹⁶ oraz konkordancje obydwu przymiotników (bez form fleksyjnych¹⁷)

¹³ Idem, *Miejsce wartości...*, s. 138.

¹⁴ M. Szewczyk tak definiuje zjawisko prozodii semantycznej (ang. *semantic prosody*): „[...] nabieranie wartościującego, przeważnie negatywnego zabarwienia konotacyjnego przez pewne czasowniki, przymiotniki oraz przysłowki odprzymiotnikowe niezawierające elementu wartościującego w jądrze swojego znaczenia, w efekcie bardzo częstej łączliwości tekstowej z rzeczownikami nazywającymi zjawiska oceniane negatywnie lub odbierane jako nieprzyjemne”. M. Szewczyk, *O jednym ze sposobów „przemycania” negatywnych sądów wartościujących*, [w:] *Antynomie wartości. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, red. A. Oskiera, Łódź 2007, s. 275–276.

¹⁵ Zob. J. Puzynina, *O problemach wartościowania...*, s. 118.

¹⁶ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 3, Warszawa 1961, s. 974; *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, Warszawa 1982, s. 1004; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 17, Poznań 1998, s. 259–260, t. 23, Poznań 1999, s. 373–374; *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000, s. 676, 992; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 232, 923.

¹⁷ W niniejszym artykule materiał badawczy stanowią rekordy ograniczone tylko do form męskoosobowych. Ograniczenie to wynika ze względów praktycznych – konieczności „ręcznego” przesłedenia konkordancji w celu zdiagnozowania komponentu wartościującego

zaczepnięte z *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*¹⁸. Jest to korpus zrównoważony i reprezentatywny (uwzględnia teksty pisane i mówione, należące do różnych odmian stylowych), liczący półtora miliarda słów języka polskiego, dzięki czemu oddaje świadomość językową przeciętnego użytkownika języka¹⁹. Jest bez wątpienia wartościową bazą materiału badawczego, który musi jednak zostać poddany nie tylko analizie ilościowej i statystycznej, ale także jakościowej²⁰. W artykule analizę danych korpusowych poprzedza prezentacja i interpretacja danych słownikowych.

Dla przymiotnika *konwencjonalny* (łac. *conventionalis*, ang. *conventional*, fr. *conventionnel*) w definicjach słownikowych notowane są cztery główne znaczenia: 1. ‘oparty na konwencji, umowie’ (SJPD²¹, t. 3, s. 974), 2. ‘oparty na konwenansie, zgodny z konwenansem; uprzejmościowy’ (SJPD, t. 3, s. 974), 3. ‘taki, który ma charakter tradycyjny, nienowoczesny’ (PSWP, t. 17, s. 259–260), 4. ‘coś, co jest konwencjonalne, jest podporządkowane konwencji obowiązującej w jakiejś dziedzinie twórczości i nie wykracza poza nie’ (ISJP, t. 1, s. 676), ‘tradycyjny, niewykraczający poza schematy, konwencje, nieoryginalny’ (USJP, t. 2, s. 232). Słowo to, opatrzone kwalifikatorem *książkowe* (ISJP, USJP), jest derywatem od rzeczownika *konwencja* i zastąpiło przymiotnik *konwenansowy* powstały od rzeczownika *konwenans* ‘ogólnie przyjęte i obowiązujące w danym środowisku formy, zwyczaje towarzyskie’ (SJPSz, t. 1, s. 1003). Sam wyraz *konwencja* jest dziś wieloznaczny i odnosi się zarówno do ‘umowy między-

w strukturze znaczenia przymiotników. Dla formy *konwencjonalny* w korpusie odnotowano 126 rekordów, dla *niekonwencjonalny* – 237. Rozszerzenie wyszukiwania o wszystkie warianty fleksyjne przymiotników w obydwu przypadkach daje wynik około 1,4 tys. rekordów.

¹⁸ *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, [online]. Dostępny w internecie: www.nkjp.uni.lodz.pl [dostęp: 20 maja 2015], dalej: NKJP.

¹⁹ Zob. R. Górski, M. Łaziński, *Reprezentatywność i zrównoważenie korpusu*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski [et al.], Warszawa 2012, s. 35.

²⁰ V. Kamasa, dokonując przeglądu technik językoznawstwa korpusowego, zwróciła uwagę na zalety i wady badań korpusowych. Wśród zalet autorka wymieniła m.in. wzrost trafności wyników przez zwiększenie zakresu analizowanego materiału; jego zrównoważony dobór; zwiększenie replikacji badań, zwłaszcza w przypadku badań porównawczych; podniesienie poziomu wiarygodności wyników opartych na analizie danych z wykluczeniem intuicyjnych decyzji badacza; możliwość dotarcia do ukrytych tendencji w analizowanym fragmencie systemu językowego; zwiększenie regularności i „intersubiektywności” analiz. Za wady badań korpusowych autorka uznała dominację kryterium częstotliwości wystąpienia analizowanego słowa, które nie musi stanowić jednocześnie kryterium najistotniejszego kolokacji i konkordancji pojęć, a także ograniczenie analiz do rekonstrukcji statusu słowa, a nie konceptu. Zob. V. Kamasa, *Techniki językoznawstwa korpusowego wykorzystywane w krytycznej analizie dyskursu. Przegląd*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” [online], 2014, t. 10, nr 2, s. 111–113. Dostępny w internecie: www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume26/PSJ_10_2_Kamasa.pdf [dostęp: 20 maja 2015].

²¹ Rozwinięcie stosowanych skrótów znajduje się na końcu artykułu.

narodowej dotyczącej spraw politycznych, gospodarczych’ (SJPD, t. 3, s. 973), ‘każdej umowy normującej, regulującej jakieś sprawy’ (SJPSz, t. 1, s. 1003), ‘zasad zachowania się i postępowania przyjętych w jakimś środowisku; konwenanse, zwyczaje’ (PSWP, t. 17, s. 257–258), ‘zespołu norm konstytutywnych, właściwych dla jakiegoś typu ekspresji artystycznej’ (PSWP, t. 17, s. 257–258), jak i ‘zebrania, zjazdu, zwłaszcza partii politycznej’ (USJP, t. 2, s. 231). Znaczenia te mają szeroki zakres: od politycznego, prawnego, aż po artystyczny i społeczny. Współcześnie potoczny, społeczny i artystyczny profil pojęcia dominuje nad prawnym czy politycznym. W słowniku pod redakcją Witolda Doroszewskiego pierwsze znaczenie dotyczy ‘umowy międzynarodowej’, ale już w *Innym słowniku języka polskiego*, *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* i *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* jako pierwsze pojawia się znaczenie ‘zwyczaje, normy zachowania’ i – kolejno – ‘zasady, tendencje w twórczości artystycznej’. Pomijając znaczenie polityczne czy prawne, w którym słowo *konwencja* stanowi termin specjalistyczny, a skupiając się na znaczeniu społecznym, środowiskowym i artystycznym, uznać można, że synonimy derywowanego przymiotnika *konwencjonalny* to: *grzecznościowy, uprzejmościowy, zwyczajowy, umowny, tradycyjny, nieoryginalny, nienowoczesny, znany, uznany, schematyczny*. Analiza definicji słownikowych oraz zestawienie synonimów pozwalają uogólnić, iż określenie *konwencjonalny* przysługuje komuś lub czemuś, co jest powszechnie znane i akceptowane w danym środowisku (a więc ma ograniczony zasięg społeczny), wywodzi się z szeroko rozumianej tradycji, zwyczajów, jest schematyczne i rutynowe, powtarzalne.

Antonimiczny przymiotnik *niekonwencjonalny* nie został odnotowany w słowniku pod redakcją W. Doroszewskiego ani w słowniku pod redakcją Mieczysława Szymczaka, pojawił się dopiero w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny*, gdzie przypisano mu trzy znaczenia: 1. ‘taki, który funkcjonuje poza wszelkimi umowami’, 2. ‘taki, który jest nowoczesny, nie opiera się na tradycji’, 3. ‘taki, który jest niezgodny z ogólnie przyjętymi normami etycznymi, towarzyskimi’ (PSWP, t. 23, s. 373–374). *Niekonwencjonalny* oznacza więc kogoś lub coś oryginalnego, nietypowego, wykraczającego poza schematy, innego niż to, co powszechnie znane i akceptowane, ale także nienawiązującego do tradycji lub nawet z nią niezgodnego, nowoczesnego.

Analiza definicji słownikowych obydwu przeciwstawnych przymiotników pozwala zauważyć, że ich znaczenia skupiają się wokół kilku profili dotyczących powszechności, dawności (tradycyjności) i typowości zjawisk konwencjonalnych i niepowszechności, nowoczesności (nietradycyjności) i nietypowości zjawisk niekonwencjonalnych. Główne komponenty znaczeń słownikowych obydwu słów zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Główne komponenty znaczeń słownikowych przymiotników *konwencjonalny* i *niekonwencjonalny*

Lp.	Komponent	<i>konwencjonalny</i>	<i>niekonwencjonalny</i>
1.	umowny	+	-
2.	oparty na konwenansie/zwyczajowy	+	-
3.	tradycyjny	+	-
4.	nowoczesny	-	+
5.	znany powszechnie od dawna	+	-
6.	ogólnie akceptowany	+	-
7.	oryginalny	-	+
8.	oparty na schemacie	+	-
9.	„inny”	-	+

Zestawienie to pozwala dostrzec, że w strukturze znaczeń tych dwóch przeciwstawnych przymiotników znajdują się komponenty opisowe i oceniające, których ładunek ewaluacyjny zależny jest od kontekstu wypowiedzi. Możemy założyć zatem, że określenia *konwencjonalny* i *niekonwencjonalny* są wyrazami kontekstowo wartościującymi. Skoro w strukturze przymiotnika *konwencjonalny* znajduje się element ‘ogólnie akceptowany’, powinien on zyskiwać pozytywną waloryzację. Ocena elementów ‘tradycyjny’, ‘nowoczesny’ czy ‘oryginalny’ wynika już raczej z konotacji kulturowych. Tradycyjny będzie wartościowy dla kogoś, komu bliska jest wartość tradycji, np. w sposobie zachowania się, wychowania, kultury i sztuki, ale nie dla kogoś, kto wyżej ceni nowoczesność. Ta niejednoznaczność wartościowania cechy *konwencjonalny* i *niekonwencjonalny* skłania do przyjrzenia się kontekstowym wystąpieniom tych przymiotników. Przykłady zaczerpnięto ze zrównoważonego korpusu języka polskiego (NKJP).

Jak dowiodła analiza zgromadzonych kontekstów, w strukturze znaczeń obydwu przymiotników przeważa komponent poznawczy, opisowy. W celu zdiagnozowania ich znaczenia i wydobycia fakultatywnie występującego w nim komponentu wartościującego w miejsce słów *konwencjonalny/niekonwencjonalny* podstawiono inny przymiotnik, który w danym kontekście był najbliższy znaczeniowo. Elementy wartościujące są znacznie częstsze w przypadku określenia *niekonwencjonalny* i częściej jest to ewaluacja dodatnia. W przypadku przymiotnika *konwencjonalny* dominuje ocena negatywna. Przymiotniki, najbliższe znaczeniowo w danym kontekście, podstawione w miejsce *konwencjonalny* stworzyły listę określeń, które można połączyć w grupy: 1. **typowy**, *standardowy*, *powszechny*, *stereotypowy*, *nieoryginalny*, 2. **umowny**, *ustalony*, 3. **przewidywalny**, *rozpoznawalny*, *oczekiwany*, *akceptowany*, 4. **prosty**, *uproszczony*, 5. **poprawny**, 6. **zwykły**, *zwyczajny*, 7. **nieciekawny**, *bez wyrazu*, *niewystarczający*, 8. **stary**, *starodawny*, *tradycyjny*, *klasyczny*, *kanoniczny*, 9. **schematyczny**, *rutynowy*, *odruchowy*. Wśród cytatów

występowało także wartościujące określenie skali konwencjonalności kogoś lub czegoś – *konwencjonalny do bólu*. Oto kilka wybranych przykładów:

- (1) Nieprzejrzystość egzystencji jest dzisiaj dogmatem filozofii i psychologii. Im bardziej ktoś mu się opiera, tym bardziej *konwencjonalny*, mieszczański, konserwatywny (a nawet prawicowy), naiwny, zaślepiiony, pełen hipokryzji wydaje się jego sposób myślenia i życia. [M. Bieńczyk, *Przezroczyść*, NKJP]
- (2) Jestem dzieckiem tego systemu. I po to, by nie tracić energii na stałą walkę i żeby nie przypięto mi etykiety, że jestem niezrównoważony emocjonalnie albo nieudacznik, muszę się zachowywać w sposób *konwencjonalny*. Muszę uznać rutynę organizacji, w której funkcjonuję, choć się z nią nie godzę. Ten ból jest bólem nas wszystkich. [E. Cichocka, *Obywatel pacjent*, NKJP]

Przywołane cytaty odnoszą się do miejsca człowieka w społeczeństwie. Sposób bycia, który określono *konwencjonalnym*, został oceniony negatywnie jako niepożądany przez człowieka, ale jednocześnie oczekiwany przez społeczeństwo („muszę się zachowywać w sposób *konwencjonalny*”). W pierwszym fragmencie określenie *konwencjonalny* występuje w szeregu słów prymarnie wartościujących negatywnie: *naiwny, zaślepiiony, pełen hipokryzji*. Jako indywidualna cecha charakteru człowieka konwencjonalność także nie jest waloryzowana pozytywnie, np.:

- (3) A był tyranem. Silny, emocjonalny, bezwzględny w żądaniach podporządkowania mu się również w stosunku do mamy. Ambitny, z dużymi sukcesami w zawodzie. Nieznoszący sprzeciwu i do bólu... *konwencjonalny*. [K. Janda, B. Janicka, *Gwiazdy mają czerwone pazury*, NKJP]
- (4) Znakomicie wychowany, o nieskazitelnych manierach, nie był wcale *konwencjonalny*. [I. Szymańska, *Miałam dar zachwyty*, NKJP]

Te dwa przykłady na zasadzie przeciwieństwa ukazują, że zaletą człowieka jest raczej „nie być wcale *konwencjonalnym*”. Przesadne przestrzeganie zasad i konwencji zachowania się skojarzono w przykładzie trzecim z bezwzględnością, tyranią czy przynoszącą ból przesadą (wyrażenie *do bólu* w języku polskim ma wariant *do przesady*).

W zgromadzonym zbiorze cytatów określenie *konwencjonalny* najczęściej odnosi się do człowieka i sposobu jego zachowania, ale także twórczości i jej przejawów. W tym przypadku cecha konwencjonalności również nie jest waloryzowana dodatnio, np.:

- (5) Teatr Królewski zbudowany jest w powszechnym „operowym” stylu w roku 1874 na miejscu starego osiemnastowiecznego. Tamten był ładny, ten bardzo brzydki i *konwencjonalny*. [J. Iwaszkiewicz, *Wenecja i inne szkice*, NKJP]
- (6) Pejzażysta realista, dysponujący dużym kunsztem malarskim, ale dość *konwencjonalny* w formie i pozbawiony tego, co różni rzemieślników pędzla od prawdziwych artystów. [P. Sarzyński, *Przewodnik po rynku malarstwa*, NKJP]

Konwencjonalny to w odniesieniu do twórczości także niepożądany, nieoryginalny, nieciekawym, charakterystyczny raczej dla rzemieślnika niż dla artysty. Potwierdziły to też inne cytaty, dowodząc, że działanie w sposób *konwencjonalny* nie przynosi pożądanych efektów, jest niewystarczające, a nawet hamuje rozwój człowieka, np.:

- (7) Ci ostatni poza agitacją tradycyjną przekonywali do siebie przemyslan również w mniej *konwencjonalny* sposób: posłanka Alicja Lis rozdawała przepisy kulinarne, a kandydat do parlamentu Tadeusz Waško... cały czas tańczył. [„Życie Podkarpacie”, *Wódz nie przyjechał*, NKJP]
- (8) Szkoła to jest skostniała instytucja, tłamsi jednostkę, a ja zamierzam się rozwijać w inny, mniej *konwencjonalny* sposób – taki był sens jej ówczesnego rozumowania. [E. Koziarkiewicz-Widermańska, *Jeźdźcy apokalipsy*, NKJP]

W przytoczonych przykładach użyto zwrotu „robić coś w mniej *konwencjonalny* sposób”, a więc inny, pod jakimś względem lepszy. W praktyce *mniej konwencjonalny* oznacza zaskakujący, bardziej wyszukany, ciekawszy, oryginalny, a więc *niekonwencjonalny*.

W kolejnym przykładzie *konwencjonalny* można zastąpić przymiotnikiem *schematyczny*. W tym przypadku waloryzacja ponownie jest negatywna, gdyż działanie schematyczne, konwencjonalne, okazuje się być zbyt uproszczone i powierzchowne, np.:

- (9) I nie należy ujmować zjawiska w sposób *konwencjonalny*, tak, że z jednej strony postrzega się prekursorów, z drugiej zaś – kontynuatorów czy wręcz epigonów. Przyjęcie takiego schematu nadmiernie uprościłoby sprawę, tym bardziej że mamy tu do czynienia z wielowymiarowym procesem. [M. Głowiński, *Ekspresja i empatia*, NKJP]

W zbiorze ponad stu dwudziestu rekordów dla przymiotnika *konwencjonalny* pozytywna ocena pojawiła się zaledwie kilka razy. Dwa kolejne przykłady wła-

ściwie wyczerpują liczbę poświadczeń, w których słowo to oznacza coś oczekiwanego. W pierwszym z nich element konwencjonalny zyskuje walor estetyczny dopiero w „niebanalnym” połączeniu z innym elementem. W drugim zaś elementowi konwencjonalnemu, choć pożądanemu, z założenia odmówiono waloru oryginalności, np.:

- (10) Wystarczą trafnie dobrane dodatki, by od męskiej klasyki nie wiało nudą. *Konwencjonalny* szal otulający szyję stanowi niebanalne dopełnienie szarego garnituru. [„Express Ilustrowany”, *Strój dla Adama*, NKJP]
- (11) Przy wykonywaniu zdjęć krajobrazowych, np.: na plaży, uzyskamy najbardziej zrównoważony i *konwencjonalny* kadr, gdy linię horyzontu ustawimy na wysokości 2/3 kadru, a granicę morza i piasku na wysokości 1/3 kadru. [wikibooks.org, *Fotografia*, NKJP]

Tych kilka przykładów ilustruje ogólną tendencję do negatywnego wartościowania w języku tego, co jest *konwencjonalne*. Przymiotnik ten, odnoszący się do sposobu bycia i zachowania człowieka, a także do twórczości, w wypowiedziach pojawiał się wtedy, gdy podkreślano, że coś jest niewystarczające, nudne, nieciekawe, nieoryginalne, zacofane, zbyt uproszczone czy płytkie.

Inne wyniki daje analiza komponentów przymiotnika *niekonwencjonalny*. Częściej niż w przypadku określenia *konwencjonalny* pojawia się w strukturze jego znaczenia komponent wartościujący, w przeważającej mierze – pozytywnie. W zgromadzonym zbiorze cytatów *niekonwencjonalny* zastąpiono najbliższym znaczeniowo w danym kontekście przymiotnikiem i ponownie powstała lista synonimów kontekstowych: 1. **oryginalny**, *niepowtarzalny*, *inny (niż wszyscy)*, *niezwykły*, *niezwyczajny*, *nietypowy*, *niestandardowy*, *indywidualny*, *osobliwy*, *nie szablonowy*, *nie spotykany*, *niebanalny*, *alternatywny*, 2. **różniący się**, *niepasujący*, 3. **zaskakujący**, *nieoczekiwany*, *nie spodziewany*, *dziwny*, *zadziwiający*, *szokujący*, *szalony*, 4. **ciekawny**, *interesujący*, 5. **nowy**, *nowatorski*, *innowacyjny*, *postępowy*, *nietradycyjny*, *współczesny*, 6. **awangardowy**, *nieprowincjonalny*, a także: *nienaturalny*; *nieprofesjonalny*; *nieuczciwy*; *budzący podejrzenia*.

Przymiotnik *niekonwencjonalny* w świetle przeanalizowanych cytatów zaczerpniętych z *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*, podobnie jak *konwencjonalny*, odnosi się najczęściej do sposobu zachowania i charakteru człowieka, np.:

- (12) Patriota, osobowość, człowiek *niekonwencjonalny*, szczerzy, z poczuciem humoru, lubiący kontakty z ludźmi – tak mówiono o Nim, podczas wystawy zorganizowanej 23 października w pierwszą rocznicę jego śmierci. [„Głos Siemiatycz”, *Wystawa w SOK*, NKJP]

- (13) Raz na jakiś czas rodzą się ludzie, którzy potrafią liczyć błyskawicznie; dlaczego tak się dzieje, nikt dotąd nie potrafi wyjaśnić. Co najdziwniejsze, osoby tak szczerze obdarzone przez naturę wcale nie muszą być geniuszami; jeśli już, geniuszem był Wiktor, nie Jerzy. To Wiktor posiadał umiejętność patrzenia w *niekonwencjonalny* sposób, tak pomocną w znajdowaniu nowych rozwiązań, a przy tym wewnętrzną potrzebę pokazania, że stać go na więcej niż innych. [T. Mirkowicz, *Pielgrzymka do Ziemi Świętej Egiptu*, NKJP]
- (14) On nie jest wcale arogantem, ani bufonem. On ma tylko *niekonwencjonalny* sposób bycia. [J. Kwosek, A. Budzyńska-Daca, *Erystyka czyli o sztuce prowadzenia sporów*, NKJP]
- (15) Solenizant jest to pan raczej *niekonwencjonalny*, do czego jego otoczenie w pewnym stopniu zdążyło się przyzwyczaić, a nawet zaakceptować (?). [„Cosmopolitan”, *pod prąd*, NKJP]

Jak pokazują przywołane przykłady, niekonwencjonalność stanowi zaletę charakteru, przypisywana jest osobom wyjątkowym, ponadprzeciętnym, geniuszom. „*Niekonwencjonalny* sposób bycia” może jednak być mylnie odbierany przez otoczenie jako wyniosły, arogancki. Wynika to z wpisanego w znaczenie określenia *niekonwencjonalny* komponentu ‘nieprzestrzegania ogólnie przyjętych zasad i norm’. Nieprzystawanie człowieka niekonwencjonalnego do normy jest odbierane pozytywnie lub przynajmniej stanowi wytłumaczenie, usprawiedliwienie jego odmienności. Cytaty zaczerpnięte z NKJP dowodzą, że niekonwencjonalność przystoi zwłaszcza młodym ludziom i do nich najdobitniej przemawia, np.:

- (16) Istotnie, zasiłek był tej wysokości, że wystarczał na jakie takie przeżycie, a młodemu człowiekowi, któremu *niekonwencjonalny* tryb życia bardziej przystoi niż ludziom w sile wieku, status bezrobotnego nie przeszkadzał. [„Metropol”, *moim zdaniem*, NKJP]
- (17) Dwie imprezy bez piwa, wina, wódki już się odbyły, zanosi się na trzecią. Będzie o niej głośno, bo zapowiedziała się już telewizja. – Pomysł jest *niekonwencjonalny*, prawda? Takich trzeba, by dotrzeć do młodych – konstatuje sekretarz. [„Ozon”, W. Duda-Dudkiewicz, *Radni moralnie zaradni*, NKJP]
- (18) Żołnierze tej jednostki pomagać będą przy promocji imprezy, zachęcając w ten *niekonwencjonalny* sposób młodych ludzi do robienia kariery w wojsku. [„Gazeta Goleńska”, pp, *Wojsko w Teatrze Gier*, NKJP]

Działanie w sposób *niekonwencjonalny* postrzegane jest jako ciekawsze niż w sposób tradycyjny, powszechnie znany i stosowany. *Niekonwencjonalne* metody, np. nauczania, są określane jako bardziej efektywne niż klasyczne, np.:

- (19) *Niekonwencjonalny* sposób prezentacji treści – na który składają się zdjęcia, filmy wideo, trójwymiarowe animacje i symulacje oraz interaktywne ćwiczenia – sprawia, że uczeń przyswaja potrzebną mu wiedzę znacznie szybciej i efektywniej. [„Enter”, C. Czerwiński, *Interaktywne podręczniki*, NKJP]
- (20) Religia to przedmiot specyficzny. Może należy ją prowadzić w jakiś *niekonwencjonalny* sposób, np. w formie dyskusji na trudne tematy, które by zaciękały młodzieży – dodaje P. Cieśliewicz. [„Tygodnik Tucholski”, R. Grygiel, *Zakaz wstępu na religię*, NKJP]
- (21) Tą żywą lekcją historii wywołaliśmy w oczach dorosłej widowni łyzy wzruszenia. Jest to dla nas dowód, że warto uczyć się historii i przedstawiać ją w *niekonwencjonalny* sposób. [„Co Tydzień Jaworzno”, M. Tyrak, *N jak Niepodległość*, NKJP]
- (22) Okazuje się bowiem, że wśród akademickich wykładowców można znaleźć prawdziwe perełki, które w *niekonwencjonalny* sposób potrafią zabiegać o uwagę studenta. [„Dlaczego?”, trollbarbatuś, *Zajęcia jak świetne show*, NKJP]
- (23) Potrzebny jest lider, który będzie działał w sposób *niekonwencjonalny*, skoro tradycyjne metody się nie sprawdzają. [„Gazeta Ubezpieczeniowa”, M. i M. Paduch, *Chcemy być nienormalni!*, NKJP]

Niekonwencjonalne rozstrzygnięcia są postrzegane nie tylko jako ciekawsze, efektywniejsze, ale także o wiele bardziej skuteczne, gwarantujące sukces, a nawet popularność i sławę. *Niekonwencjonalne* spojrzenie w przypadku artysty jest więcej niż oczekiwane, powinno stanowić fundament twórczości, np.:

- (24) Jury konkursu, w skład którego weszli instruktorzy sekcji plastycznych placówki, oceniało przede wszystkim *niekonwencjonalny* dobór materiałów i technik plastycznych oraz ciekawość formy, na przykład kompozycje półprzestrzenne – powiedziała nam Dorota Borucka. [„Gazeta Poznańska”, MSZ, *Walentynka*, NKJP]
- (25) Chcesz iść własną drogą i nie być zmuszonym do podporządkowania się komukolwiek i cemukolwiek. Jesteś *niekonwencjonalny* i jest to cecha, która może przynieść ci wielką popularność, a nawet sławę. [K. Konaszewska-Rymarkiewicz, *Interpretacja horoskopu – podstawy*, NKJP]

Wśród ponad dwustu konkordancji (w NKJP) słowa *niekonwencjonalny* pojawiły się również przykłady dotyczące języka. *Niekonwencjonalny* idiolekt, język indywidualny, oryginalny, może stanowić cechę wyróżniającą człowieka, cenioną przez rozmówców, np.:

- (26) Pamiętam tylko jego bardzo zamgloną przez czas wysoką, szczupłą postać, rozwiewającą się jakby pod dotknięciem samego wspomnienia i w tym wspomnieniu moim milczącą. Nie milczy w nim natomiast babcia. Drobną u boku swego męża (olbrzymiego wręcz w oczach maleńkiego skrzata, jakim wtedy byłem), ładną i elegancką, przemawia w sposób na owe czasy całkiem *niekonwencjonalnym* językiem sobie tylko właściwym, pełnym istnych perełek jej własnego, niezwykłego i śmiałego słowotwórstwa, które uchodziły bezkarnie wśród rozbawionych jej inwencją słuchaczy.
[J. Przybora, *Przymknięte oko opaczności*, NKJP]

Symptomatyczne są także określenia współwystępujące z przymiotnikiem *niekonwencjonalny*, wchodzące z nim w różne relacje znaczeniowe, np. *niekonwencjonalny i bardzo odważny*; *niekonwencjonalny i ambitny*; *bezpieczny, choć niekonwencjonalny*; *niekonwencjonalny, ale amatorski*. Ważne jest również, że w parze antonimów *konwencjonalny/niekonwencjonalny* drugi z nich o wiele częściej dookreślany jest przez przysłowki wskazujące na intensywność cechy: *bardzo/bardziej, dość, wielce, zupełnie i całkowicie niekonwencjonalny*.

Celem niniejszego artykułu była próba opisu sposobu przenikania się komponentu opisowego i oceniającego w znaczeniu słów *konwencjonalny/niekonwencjonalny* oraz ich wartościowania kontekstowego. Przymiotniki te uznać można za wyrazy opisowo-wartościujące, inaczej – wtórnie wartościujące, zawierające elementy znaczeniowe aktualizujące ich dodatnią bądź ujemną ewaluację uzależnioną od kontekstu wypowiedzi. Przeanalizowany materiał badawczy, wyekscerpowany z *Narodowego Korpusu Języka Polskiego* i zestawiony z danymi słownikowymi, pozwala wnioskować, iż w języku polskim ktoś lub coś *niekonwencjonalnego* jest cenione wyżej niż ktoś lub coś *konwencjonalnego*. Obydwa przymiotniki odnoszą się do psychicznego i fizycznego świata człowieka, do jego charakteru, sposobu bycia, działania, ale także do relacji między elementami tego świata. *Konwencjonalny* odbierany jest jako bezpieczny, tradycyjny, rutynowy, przewidywalny oraz nudny i nieciekawny. *Niekonwencjonalny* charakterystyczny jest dla ludzi młodych, odważnych, uznawany jest za nieprzeciętny, oryginalny i ciekawy, choć może pod jakimś względem niebezpieczny, niesprawdzony. Alternatywa *konwencjonalny/niekonwencjonalny* to wybór między dwoma różnymi sposobami bycia i działania, opartymi na różnych ideach i wartościach. Wydaje się, że w dzisiejszym ponowoczesnym społeczeństwie wyżej cenione są kult indywidualizmu i oryginalność, a co za

tym idzie – gry z konwencją, jej przełamywanie i bycie niekonwencjonalnym w konwencjonalnym świecie.

Wykaz skrótów

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000.
NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, [online]. Dostępny w internecie: www.nkjp.uni.lodz.pl [dostęp: 20 maja 2015].
PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 17, Poznań 1998, t. 23, Poznań 1999.
SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 3, Warszawa 1961.
SJPSz – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, Warszawa 1982.
USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003.

Summary

Unconventional, that is Better. The Evaluative Component and Meanings of the Words *Conventional* and *Unconventional* in the Polish Language

The aim of this article is to describe the interpenetration of the descriptive and the evaluative components in language on the basis of a pair of antonymous adjectives *conventional/unconventional* as well as to analyse their contextual evaluation. The research material is composed of the dictionary data and concordances of the analyzed adjectives derived from *The National Corpus of Polish (Narodowy Korpus Języka Polskiego)*. The conducted analysis has revealed the possibility of classifying the discussed adjectives into the group of words used for expressing description and evaluation. Furthermore, the investigation of the collected data has indicated that the Polish language tends to attribute negative values to the aspects widely assumed to be conventional, whereas positive evaluation is ascribed to the unconventional ones. Thus, in the case of the analysed words, the descriptive component is not parallel with the evaluative one. Something that is conventional according to dictionary definitions is consistent with the norm and expected by the society but, at the same time, it is assessed as secure, boring, uninteresting and unoriginal. Something that is unconventional, in turn, even though not established in accordance with widely accepted norms, is perceived as interesting, astonishing, brave, but also dangerous and unrecognized. It can be acknowledged, then, that in the case of the analyzed words the existing discrepancy between the descriptive and evaluative components is a sign that language follows the constantly changing reality which nowadays values a person who is able to play with convention rather than only comply with it.

Keywords: evaluation in language; *conventional*; *unconventional*

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest próba opisu sposobu przenikania się komponentu opisowego i oceniającego w języku na przykładzie antonimicznej pary przymiotników *konwencjonalny/niekonwencjonalny*, a także analiza ich wartościowania kontekstowego. Materiał badawczy stanowią dane słownikowe oraz konkordancje analizowanych przymiotników zaczerpnięte z *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*. Przeprowadzona analiza pozwala zaliczyć omawiane przymiotniki do słów opisowo-wartościujących i zauważyć przypisywanie w języku polskim negatywnej ewaluacji temu, co jest oceniane jako konwencjonalne, a pozytywnej temu, co niekonwencjonalne. Komponent opisowy, definicyjny, nie jest więc w przypadku tych słów tożsamy z komponentem wartościującym. Coś, co jest konwencjonalne według definicji słownikowych jest zgodne z normą, jest oczekiwane przez społeczność, jednocześnie jest oceniane jako bezpieczne, ale nudne, nieciekawe, nieoryginalne. Zaś to, co jest niekonwencjonalne, choć zakłada nieprzestrzeganie ogólnie przyjętych i akceptowanych norm, jest postrzegane jako coś ciekawego, zaskakującego, odważnego, choć niebezpiecznego, nierozpoznanego. Można uznać, że ów rozdźwięk między komponentem opisowym i wartościującym w przypadku przeanalizowanych słów jest znakiem podążania języka za zmieniającą się rzeczywistością, w której współcześnie wyżej ceni się człowieka potrafiącego nie tyle przestrzegać konwencji, co z nią grać.

Słowa kluczowe: wartościowanie w języku; *konwencjonalny*; *niekonwencjonalny*

Bibliografia

- Bartmiński J., *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] Idem, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 131–148.
- Bartmiński J., *Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego*, [w:] *Język a kultura*, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, wyd. 2, Wrocław 1991, s. 197–209.
- Górski R., Łaziński M., *Reprezentatywność i zrównoważenie korpusu*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski [et al.], Warszawa 2012, s. 25–36.
- Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000.
- Kamasa V., *Techniki językoznawstwa korpusowego wykorzystywane w krytycznej analizie dyskursu. Przegląd*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” [online], 2014, t. 10, nr 2, s. 111–113. Dostępny w internecie: www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume26/PSJ_10_2_Kamasa.pdf [dostęp: 20 maja 2015].
- Laskowska E., *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz 1992.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego*, [online]. Dostępny w internecie: www.nkjp.uni.lodz.pl [dostęp: 20 maja 2015].
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 17, Poznań 1998, t. 23, Poznań 1999.

- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1986, z. XL, s. 121–128.
- Puzynina J., *O problemach wartościowania w języku i w tekście*, [w:] Eadem, *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków 2013, s. 111–121.
- Puzynina J., *Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, [w:] Eadem, *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków 2013, s. 75–85.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 3, Warszawa 1961.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, Warszawa 1982.
- Szewczyk M., *O jednym ze sposobów „przemycania” negatywnych sądów wartościujących*, [w:] *Antynomie wartości. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, red. A. Oskiera, Łódź 2007, s. 275–280.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003.